

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ЄГУПОВ МИКОЛА ВЛАДЛЕНОВИЧ



УДК 140.8:378.4;316.7;159.9

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК АТРИБУТ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

КИЇВ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі якості вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник – доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Самчук Зореслав Федорович,
Інститут вищої освіти НАПН України,
завідувач відділу якості вищої освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Цимбал Тетяна Володимирівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Криворізький національний університет»,
професор кафедри філософії і соціальних наук;

кандидат філософських наук
Малинка Юлія Григорівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди», викладач кафедри філософії.

Захист відбудеться 29 грудня 2015 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.01 в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, дев'ятий поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, восьмий поверх, к. 802.

Автореферат розіслано 26 листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



М. В. Гриценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Світоглядна резонансність проблематики ідентичності обумовлена як світоглядно-епістемологічними, так і соціальними процесами. Сучасна соціокультурна парадигма характеризується мінливістю, плюральністю суспільного буття, значущістю тенденцій межовості, переходу, маргіальності. Разом з тим інтенсивно діють інтегративні тенденції глобалізації, які створюють умови для становлення соціокультурного синтезу. Феномен і альтернативи самовизначення людини зазнають докорінних змін, набувають статусу ключової філософської проблеми сучасності. Е. Еріксон влучно зауважив, що в наш час дослідження ідентичності мають настільки принципове значення, наскільки раніше привертала до себе увагу проблематика несвідомого.

Ключова семантична та інтерпретаційна проблема полягає в тому, що суспільні науки використовують термін «ідентичність» у двох несумісних значеннях: одна парадигма витлумачує ідентичність тотожністю, відповідністю й адекватністю собі; натомість інший підхід відштовхується від фрагментаризації самоусвідомлення і заниженої самооцінки пересічного індивіда сучасності, тому інтерпретує ідентичність маскою, мімікрією, уподібненням комусь чи чомусь зовнішньому, кон'юнктурною і хамелеонівською зміною екзистенційного забарвлення відповідно до вимог адаптуватися до регламентних норм зовнішнього середовища.

Самовизначення сучасної людини стає дедалі більш проблематичним. На загал простежуються дві протилежні тенденції. Перша полягає в розчиненні індивіда в масі як сумі рівнозначних індивідів. Показовою в цьому сенсі є антиутопія О. Зам'ятіна «Ми»: світ, у якому панує тоталітаризм Ми, робить будь-яку спробу позиціонувати себе як Я позбавленою сенсу й небезпечною, а відтак – недоречною, недоцільною.

Друга тенденція пов'язана з «нарцисизмом», «новою стадією в історії західного індивідуалізму», «другою індивідуалістичною революцією» – за фасадом цих понять у сучасному суспільстві стоять такі змістовні маркери й світоглядно-цілепокладаючі пріоритети, як підвищена увага до себе і свого тіла, гіпертрофованій індивідуалізм, намагання будь-що звільнитися від соціальних і моральних обов'язків. Однак «звільнення» власного «Я» призводить до розпорошення ідентичності: «Я» втрачає життєві орієнтири, критеріальну виразність і цілісність, стає хоч і об'ємним, проте розпливчастим, невиразним, латентним. Так з'являються химери ідентичності, виразно змальовані ще А. Кестлером та Л. Гумільовим.

Перманентний процес руйнування і набуття ідентичності, дестабілізації і досягнення нового рівня стабільності, архаїзації та оновлення призводить до розщеплення сталого ядра суспільства і культури, дезінтеграції соціальних зв'язків та інститутів. Можна констатувати настання «епохи криз», пов'язане з прискоренням соціокультурного розвитку, ускладненою диференціацією, перманентною інновацією в різних сферах

життя суспільства. Як наслідок – розмивається тотожність людини із собою і єдність соціуму.

Ключовою інтригою постає дилема, що вважати ідентичністю – відповідність собі чи уподібнення якимось зовнішнім вимогам, нормативам і стереотипам. Залежно від обраної світоглядної парадигми фактичних ознак набувають істотно відмінні, а в багатьох аспектах навіть несумісні інтерпретаційні акценти й практичні рекомендації. З різних причин цей істотний проблемний аспект досі знаходиться на периферії дослідницької уваги. Відтак, пріоритетного значення набуває аналіз змістовних аспектів ідентичності засобами соціальної філософії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження особливостей і закономірностей становлення ідентичності здійснене в контексті наукових пошуків у сфері *культури повсякденності* (П. Бергер, П. Бурдьє, І. Гофман, Е. Гуссерль, Г. Зіммель, Г. Кнабе, Т. Лукман, А. Шютц), *проблем ментальності та менталітету* (Г. Гачев, А. Гуревич, М. Каган, К. Соколов, Ю. Солонін), *ідентифікації та самоідентифікації* (Г. Гачев, І. Гофман, М. Губолго, П. Гуревич, Г. Кнабе, Е. Трубіна, А. Шеман), *міжкультурної комунікації* (М. Бахтін, П. Бурдьє, Т. ван Дейк, Ю. Лотман, М. Мосс, Г. Почепцов).

Специфіка і шляхи ідентифікації наявні в сучасному гуманітарному знанні у *філософському* (М. Бердяєв, Н. Лоський, В. Розанов, Е. Трубіна, Д. Юм), *історичному* (А. Ахієзер, Г. Кнабе), *соціокультурному* (П. Бергер, Е. Гідденс, Л. Іонін, Т. Лукман, А. Мікляева, А. Флієр), *етнокультурному* (Ю. Арутюнян, Г. Гачев, М. Губолго, П. Гуревич), *психологічному* (І. Гофман, Е. Еріксон), *комунікативному* (О. Гончарова, Т. Грушевицька, В. Жельвіс, І. Щирова) ракурсах. Особливу увагу в сучасних дослідженнях приділяється проблемам *гендерної ідентифікації* (О. Гомілко, Л. Горбунова, Н. Грякалова, О. Матіч, А. Новиков, І. Предборська).

Значний концептуальний доробок щодо сутнісних ознак ідентичності належить *антропологічній традиції* (Ф. Арьєс, Р. Бенедикт, А. Кардінер, К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, М. Мід, Е. Тейлор, М. Еліаде) та пов'язаних з нею *історичній* (Ф. Бродель, Ж. ле Гофф, А. Тойнбі, О. Шпенглер), *соціально-антропологічній* та *етнометодологічній школам* (І. Гейзінга, Г. Гарфінкель, П. Бурдьє). У межах цих досліджень індивідуальна ідентичність визначається як самотипізація в результаті співвіднесення з деякими соціальними групами, яка є результатом засвоєння наявних у конкретно-історичному суспільстві моделей такої типізації.

Підвищена увага ідентичності була приділена *соціальною феноменологією* (Е. Гуссерль, А. Шютц, М. Шелер, Н. Луман, П. Бергер, Д. Уолш, Т. Лукман, Б. Вальденфельс, М. Мамардашвілі). У межах даного напрямку ідентичність визначається як цілісний образ-уявлення індивіда про самого себе, що відносно незмінний за всіх життєвих ситуацій, а також засобом поняття ідентифікації, тобто співвіднесення себе з деякою соціальною групою.

Ще одна група джерел представлена сучасними працями із *соціальної філософії та методології суспільних наук*. Йдеться про праці Х. Абельса, Д. Беккера, П. Бурдьє, Е. Гідденса, Е. Гофмана, А. Дайкселя, Н. Лумана, Р. Рорті, Т. Куейна, Т. Куна, Ю. Габермаса, П. Фейєрабенда, Н. Еліаса, а також про доробок дослідників пострадянського простору А. Ахієзера, В. Іноземцева, В. Кемерова, Т. Керімова.

У межах *психоаналітичної парадигми* вивченням ідентичності займалися З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, К. Хорні, Г. Саллівен, Е. Фромм, Ж. Лакан, Е. Еріксон та інші. Уявлення про ідентифікацію як про процес набуття нових форм поведінки об'єднує прихильників *біхевіоризму*. Акцент на роль символічної комунікації у формуванні ідентичності характерний для *символічного інтераціоналізму* (Дж. Мід, Ч. Кулі, Р. Фогельсон). У *когнітивно орієнтованій психології* ідентичність постає когнітивною системою («Я-концепція»), котра визначає поведінку за відповідних умов і утворена особистісною та груповою підсистемами (Х. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Брейкуел, С. Московічі).

Дослідження феномену ідентичності з позицій соціальної філософії сприятиме проясненню причин і наслідків кризи ідентичності, котра набуває в сучасному суспільстві тотального характеру, надасть ключ для її подолання. Це вкрай актуально для сучасного українського суспільства, яке перебуває в ситуації складного поєднання різних типів ідентичності як результату динамічних соціально-історичних перетворень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темами дослідження відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти НАПН України – 2006–2008 рр. «Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді» (державний реєстраційний номер 0106U002013); 2009–2011 рр. «Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді» (державний реєстраційний номер 0109U000290); 2012–2014 рр. «Вища освіта як фактор подолання ціннісного розколу в Україні» (державний реєстраційний номер 0112U02215) та відділу якості вищої освіти 2015–2017 рр. «Світоглядні пріоритети гуманізації вищої освіти» (державний реєстраційний номер 0115U002182).

Мета дослідження полягає в узагальненні змістовної ієрархії індивідуальної та надіндивідуальної ідентичності.

Зазначена мета потребує виконання таких взаємопов'язаних дослідницьких **завдань**:

- окреслити змістовні пріоритети, які визначають сутність ідентичності;
- уточнити положення про те, що ієрархія будь-якої картини світу зазнає перегляду відповідно до світоглядних пріоритетів конкретно-історичного суспільства;
- проаналізувати ідентичність як горизонт самосвідомості;

- увиразнити змістовне розмежування ідентифікації та ототожнення;
- виявити ступінь корелятивної залежності між ідентичністю та суб'єктивністю;
- розкрити зміст ідентичності як маски;
- узагальнити сутнісні відмінності модерного та постмодерного канонів ідентичності;
- проаналізувати аргументаційні протиріччя ідентичності номадичної особи.

Об'єкт дослідження – суспільна дійсність як детермінанта становлення індивідуальної та надіндивідуальної ідентичності.

Предметом дослідження є змістовні імперативи індивідуальної та надіндивідуальної ідентичності.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження утворює сукупність загальнонаукових, загальнофілософських та спеціальних методів, застосованих з метою забезпечення об'єктивності, цілісності, обґрунтованості та достовірності наукових результатів.

Зокрема, в роботі використано такі методи: системний – для розгляду феномену ідентичності як цілісного явища, утвореного взаємопотенціуючими елементами; діалектичний – з метою дослідження процесів і явищ ідентифікації в розвитку і взаємозв'язку; єдності історичного та логічного – для з'ясування особливостей виникнення та закономірностей становлення уявлень про зміст ідентичності; компаративістський – з метою виявлення світоглядних, аксіологічних та телеологічних відмінностей різних концептуальних підходів до змістовних уявлень про ідентичність; проблемний – для виявлення факторів, які стоять на заваді змістовному окресленню ідентичності, її зв'язків і взаємодій; феноменологічний – з метою виявлення буттєвого діапазону ідентичності, який віддзеркалює змістовну сутність цього явища; ідеалізації – для окреслення ідеальної моделі ідентичності та порівняння з нею конкретно-історичного статус-кво; систематизації – з метою структуризації та ієрархізації сукупності аспектів, котрі визначають функціонування об'єкта і предмета дослідження; каузального аналізу – для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, тенденцій і перспектив ідентифікаційної динаміки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

Уперше:

- концептуалізовано положення про змістовні особливості ідентичності, яке уникає інтерпретаційних крайнощів, характерних для сучасних парадигм тлумачення ідентичності, а саме: ідентичності притаманна конкретно-історична даність і буттєво-екзистенційна визначеність, відсутність яких автоматично означає відсутність особистості, індивіда і суб'єкта (як індивідуального, так і надіндивідуального), а натомість – наявність знеособленого дивіда і об'єкта, повністю залежних від зовнішніх факторів впливу.

Уточнено:

– тезу, відповідно до якої ідентичність істотно визначає контекст існування людини, горизонт її самосвідомості: будучи глибоко вкоріненою суб'єктивною і суб'єктною значущістю, вона здійснює демаркацію буттєвих кордонів, сприяє усвідомленню і визначенню меж Свого та Чужого, реального та нереального, можливого та неможливого;

– положення про те, що ієрархія будь-якої картини світу зазнає перегляду відповідно до світоглядних пріоритетів конкретно-історичного суспільства; разом з тим стереотипізм кожного конкретно-історичного рівня ідентичності здійснює зворотний детермінативний вплив практично на кожен сферу життєдіяльності людини і суспільства;

– тезу про те, що, на відміну від простого ототожнення, тобто переведення на «внутрішній рівень» якихось культурних рекомендацій, вимог, приписів і табу, ідентичність неодмінно виходить на цілісну визначеність особистості, виражає її глибинні основи, смисложиттєві орієнтири і фундаментальні буттєві принципи.

Поглиблено:

– концептуальній підхід, згідно з яким суб'єктність людини набуває реальних ознак лише тоді й настільки, коли й наскільки людина не ототожнює себе з навколишнім світом, а навпаки – протиставляє себе на підставі суверенного світогляду і порівняння зовнішніх приписів з ієрархією внутрішніх пріоритетів – аксіологічних, телеологічних, етичних, деонтологічних тощо;

– обґрунтування, відповідно до якого парадигма ідентичності як маски, котру індивід одягає залежно від обставин, фактично перетворює суб'єкта-індивіда на об'єкта-дивіда, на флюгер, що реагує на найменший порух вітру соціальної кон'юктури;

– інтерпретаційний акцент, згідно з яким в епоху постмодернізму етично відповідальна особистість часів модерну перестає бути актуальною, а разом з нею втрачає сенс концепт людини як самоцінності. Людина все більше прагне «мати» а не «бути» (Е. Фромм), намагається позбутися відповідальності за власні вчинки, що неминуче призводить до внутрішніх конфліктів і суперечностей.

Набуло подальшого розвитку:

– твердження, згідно з яким динаміка сучасного суспільства, його екзистенційні та соціальні виклики формують принципово нову ідентичність людини, в межах якої індивіду все важче ухилитися від вибору між двома альтернативами – суспільнозначущих аксіологічних ідеалів чи егоїстичних інтересів;

– уявлення, згідно з яким калейдоскопічне мерехтіння ідентифікаційних Я-образів, притаманне номадичній особі, призводить не стільки до утвердження множинної ідентичності, скільки до втрати ідентичності як такої.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає в поглибленому розумінні сутності, особливостей і закономірностей ідентичності, в розкритті її змістовно-функціональних аспектів. Виконане дослідження розширює світоглядні горизонти для систематизації уявлень про змістовну ієрархію індивідуальної та надіндивідуальної ідентичності. Одержані наукові результати мають істотне теоретико-методологічне і праксеологічне значення, оскільки надають сфері знань про ідентичність ознак критеріальної виразності й переконливості. Висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, соціальної психології, культурології та соціології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи, в якій висвітлено власні ідеї та розробки автора. Автореферат і опубліковані наукові статті, в яких викладено основні положення, виконані автором самостійно. У публікації [8] авторові належить частина дослідження (0,75 д. а.), присвячена проблемі професійного спорту в реалізації пріоритетів України по входженню в світовий цивілізаційний простір.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та її результати неодноразово обговорювалися на засіданнях відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти НАПН України; у виступах та доповідях на низці конференцій: *міжнародного рівня* – «Педагогіка вищої школи: методологія теорія, технологія» (м. Умань, 2008 р.; м. Черкаси, 2012 р.; м. Ялта, 2013 р.; м. Кам'янець-Подільський, 2015 р.); «Освіта і доля нації» (м. Харків, 2015 р.); «Інновації у вищій освіті» (м. Кременець, 2010 р.); «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (м. Буча, 2012 р.; м. Київ 2014 р.); «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (м. Мелітополь, 2013 р.); «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (м. Чернівці, 2015 р.); *всеукраїнського рівня* – «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 2013 р.); «Філософські проблеми сучасності» (м. Херсон, 2014 р.); «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (м. Рівне, 2014 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 8 публікаціях, з них сім – одноосібних статей у фахових наукових виданнях з філософських наук, дві – у виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази даних РІНЦ, одна – розділ у колективній монографії.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, що містить 360 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 214 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, виявлено ступінь наукового опрацювання проблеми, окреслено напрями її розробки, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, висвітлено положення, котрі визначають наукову новизну дисертації, практичну цінність отриманих результатів, ступінь їхньої апробації, визначено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Ідентичність як осереддя концептуальних протистоянь»** здійснено порівняльний аналіз теоретико-методологічних підходів до феномену ідентичності, окреслено зміст і спосіб дії факторів, на тлі яких відбувається становлення ідентичності й генезис уявлень про неї.

Питання ідентичності індивіда здавна перебуває в полі зору філософії. Однак у часи античності та середньовіччя ідентичність не була проблематизована: відповідно до тодішньої світоглядної парадигми, ідентичність – це атрибут і навіть імператив Космосу, Бога, природи і суспільства, який у принципі можна пізнати, але неможливо змінити.

У класичній філософській традиції ідентичність постає фундаментальною характеристикою буття, котра передбачає збереження тотожності самому собі, є основною характеристикою особистості як єдності, цілісності індивіда в часі й просторі.

Втім, статус по-справжньому гострої дослідницької проблеми філософії ідентичність набула лише в епоху посткласичної філософії: тоді відмовились від розгляду ідентичності як «вродженої універсалії», а натомість звернулася до дослідження її соціальних передумов і детермінант.

Проблема ідентичності у філософії, соціології, культурології та психології полягає насамперед у наявності двох несумісних значень ідентичності: ідентичності як самототожності (самості) та ідентичності як уподібнення себе комусь. Ця колізія значною мірою зумовлена походженням ідентичності від латинських коренів «ipse» – ідентичний як тотожний самому собі та «idem» – ідентичний як дуже подібний, аналогічний.

Як зазначає В. Декомб, тотожність – це чеснота бути собою. Саме індивідуальна тотожність створює можливість бути ототожненими (тобто впізнаними в якості тотожних особі). Декомб слушно зауважив, що питання ідентичності – це насамперед питання персональної тотожності в першій особі однини («хто я є?»).

Ідентичність віддзеркалює одну з базових (у розумінні А. Маслоу) потреб людини – в причетності й прихильності (belongingness and affection). Показовий індикатор незадоволення цієї потреби – відчуття «втрати коренів», відчуження, самотності, сирітськості. Задоволення потреби в спільному бутті – вкрай важливе для повноцінного людського життя, а її нестача так само болісно позначається на людині, як, скажімо, дефіцит вітаміну С.

Найбільш поширеним є тлумачення ідентичності психологією (як вираження внутрішніх процесів особистості, коли суспільні системи є лише контекстом), соціологією (як комплекс соціальних статусів та ролей) та філософією (як результат процесу ідентифікації, суть котрого відображає побудову взаємозв'язків людини із зовнішнім світом, визначає співвідношення внутрішнього та зовнішнього, кінцевого та безмежного).

Дослідження ідентичності у філософії пов'язане з дискурсом буття, його тотожністю свідомості, з розвитком категорії «індивідуальність». Принцип тотожності буття і свідомості з різних методологічних позицій відстоювали Парменід, Аристотель, Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Берклі, Д. Юм, Г. Гегель, Ф. Шеллінг, М. Гайдеггер та інші. Пріоритет тотожності над розбіжністю поставили під сумнів Т. Адорно, М. Горкхаймер, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда.

Дискурс індивідуальності є наскрізним у філософській рефлексії. Він простежується у працях Д. Локка, Г. Лейбніца, І. Фіхте, В. Гумбольдта, С. К'єркегора, Ю. Габермаса. Значення знаково-символічних систем (в першу чергу мови) і феноменів комунікації у формуванні структур ідентичності відзначали Л. Вітгенштейн, О. Розеншток-Хюссі, Г. Гадамер, П. Рікер, У. Еко. Проблематика автентичності ідентичності актуальна для філософії життя (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель, А. Бергсон, М. Шелер).

Можна виокремити низку підходів, які розглядають структуру, генезис, умови та особливості становлення й розвитку ідентичності, а також мають власну предметну сферу аналізу: психоаналітичний підхід, що включає в себе психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсія, ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана; біхевіористський (Е. Гофман, Дж. Мід, Р. Фогельсон,); когнітивний (Г. Брейкуел, Дж. Тернер, Г. Теджфел); екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Міндел, Е. Міндел, К. Ясперс); структурно-динамічний підхід, до якого тяжіє переважна більшість вчених пострадянських країн (В. Агеєв, В. Андрущенко, Г. Боришевський, П. Гнатенко, В. Крисаченко, М. Михальченко, М. Попович, Л. Шнейдер, В. Ядов).

У сфері соціальних наук дискусії щодо ідентичності мали дві основні форми: психодинамічну та соціологічну. Психодинамічна теорія розглядає ідентичність істотним чинником, який перебуває в тісному взаємозв'язку і взаємодії з іншими психічними структурами: Я, Супер Его, Ід. Ідентичність виконує есенціальну та інтегративну функцію в психіці, будучи стрижнем, який скріплює і навколо якого об'єднується особистість.

У соціологічному дослідницькому середовищі поняття «ідентичність» особливої популярності набуло в 1950-ті роки в Північній Америці завдяки появі книги «Самотній натовп» Д. Рісмена, в якій автор увів у дослідницьке поле феномен (фактор) соціального характеру, намагаючись розв'язати проблему співвідношення особистості та суспільства, індивідуального відчуження та групової ідентифікації. У соціології розвиток проблематики ідентичності пов'язаний з поняттями «роль», «соціалізація», «референтна

група». Він знайшов відображення у працях Р. Тернера, Х. Беккера, І. Гоффмана, Р. Мертона, П. Бергера, Т. Лукмана, П. Бурдьє та інших дослідників.

Традиційно появу концепта «ідентичність» пов'язують із працями У. Джеймса, який хоч і не вживав цього терміна, але інтуїтивно збагнув, що відчуття тотожності й екзистенційної цілісності є переживанням ідентичності, а не характером (в загальноживаному значенні цього слова). Саме У. Джеймс вперше детально артикулював те захоплююче відчуття, яке виникає при спробі відповісти на запитанням: «Чи може людина, вставши вранці з ліжка, з упевненістю стверджувати, що вона – той самий індивід, який вчора ввечері ліг спати?»

У другому розділі «Ідентичність як феномен людини і суспільства» окреслено основні напрями досліджень за обраною темою, узагальнено змістовну ієрархію ідентичності.

Ідентичність є динамічною системою, котра розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру. Вона постає когнітивною системою, котра має дві підсистеми: особистісну та соціальну. Динаміка ідентичності людини – це процес безперервної діалектичної взаємодії особистісної та соціальної ідентичності. Під час оперування індивідуальною ідентичністю наголошують на характеристиках, які змістовно, сутнісно відрізняють індивідів, а у випадку колективної – навпаки.

Важливим напрямом дослідження ідентичності є аспект взаємодії самовизначення та соціалізації особистості, формування ідентичності в контексті соціальної взаємодії. Соціальна ідентичність має ієрархічну будову, однак взаємовплив її різних рівнів залишається ще недостатньо вивченим. Показово, що в 1967 році, узагальнюючи 20-річний досвід дослідження ідентичності, Е. Еріксон видав книгу «Ідентичність: юність і криза», в якій визнав, що не може дати остаточного визначення цього поняття. Тоді ж він зробив припущення, що єдиний перспективний спосіб змістовного окреслення ідентичності – це з'ясувати, в яких контекстах вона могла б застосовуватися (відчуття ідентичності, процес формування ідентичності, ідентичність як конфігурація і т. ін.).

В основі типології колективної ідентичності лежать архетипи колективного несвідомого. Фундатор аналітичної психології К. Юнг слушно зауважив, що архетипів стільки, скільки типових життєвих ситуацій. Однак життя людини – це не перманентне перестрибування з однієї типової життєвої ситуації на іншу, а істотне переважання нетипових життєвих ситуацій, в умовах яких «не доводиться розраховувати на підказку ззовні» (А. Маслоу), а можна вдатися до допомоги лише «самому собі підказок» – «апріорних категорій мислення» (І. Кант) у вигляді ціннісно-світоглядних, етичних та інших пріоритетів, стереотипів і автоматизмів життєдіяльності.

Таким чином, недоречно заперечувати існування (можливість) колективної ідентичності, що базується на архетипах колективного

несвідомого, але ще більш невинувато редукувати всю феноменологію, сукупність актуальної і потенційної ідентичності до колективного, надіндивідуального формату, оскільки той не вичерпує повноти смисложиттєвих інструментів, механізмів і автоматизмів, що визначають прийняття по-справжньому значущих рішень, принципів «так» і «ні», котрі *de facto* здійснюють сутнісну демаркацію на будь-якому рівні – починаючи з міжособистісного й закінчуючи міжцивілізаційним.

Ідентичність (ідентифікація) часто подають у вигляді категоризації – визначення сутнісної та онтологічно значущої спорідненості з певною категорією (соціальною, аксіологічною, етичною, культурно-цивілізаційною тощо). Йдеться про те, що ідентичність передбачає внутрішню відповідність, сутнісну тотожність, однакове походження. У цьому сенсі вона розуміється як близькість, спорідненість, загальна основа. Саме так людина ототожнює себе з деякою групою людей, сім'єю, народом.

Я. Буркхардт у праці «Цивілізація Ренесансу в Італії» зазначав: людина усвідомлює себе лише крізь призму деякої загальної категорії – членом раси, народу, партії, сім'ї або корпорації. Саме з цієї причини вона втрачає почуття самості, стає залежною від чийогось схвалення, прагне конформізму, хоча навіть за комфортних умов відчуває себе невпевнено. Тому людина невдоволена, їй все набридло, вона стурбована і витрачає значну частину своєї життєвої енергії на те, щоб компенсувати або приховати занепокоєність.

Істотною проблемою, як зауважив А. Швейцер, є та обставина, що уніфікована колективна точка зору навіює необхідність вимірювати дії колективу не стільки масштабом етики, скільки еталонами приземленої прагматики, користі й зручності. Люди повсякчас приносять особисту мораль на вітвар «вітчизни» – замість того, щоб залишатися в опозиції до суспільства і бути тією силою, яка спонукає прагнути досконалості.

В праксеологічному форматі це надзвичайно складний світоглядний аспект, інтелектуальне осереддя якого полягає в тому, що часто під аргумент «вітчизни» або «національного інтересу» підганяється вузькокорпоративна, політична та партійна доцільність, яка не має з національними пріоритетами нічого спільного. В даному контексті першочергового значення набуває розробка науково верифікованої критеріальної бази національних інтересів.

Традиційне уявлення про ідентичність виходило з міркувань субстанційної концептуалістики. Втім, у ХХ столітті стало очевидним, що розуміння ідентичності як субстанції придатне лише для об'єктів, речей, предметів і не зовсім (не завжди, не в повній мірі) адекватне для суб'єктів. Субстанційна ідентичність припускає ототожнення людини з природними об'єктами – такими, як фізичне тіло, сім'я, нація, спільна кров тощо. Але в ідентичності переважає не натуралістична складова, а ціннісна. Людина ототожнює себе з іншими людьми в контексті якихось ідей, символів, цілепокладаючих пріоритетів і преференцій.

Субстанційна ідентичність спирається на щось важливе, закладене в людину. Втім, істотне (якщо не вирішальне) значення практично для кожного індивіда має також аспект можливого, належного, бажаного. Людина ніколи не співпадає повністю ні з одним об'єктом або класом об'єктів, вона не є простою сумою, сукупністю своїх природних властивостей або соціальних функцій і ролей. Суб'єкт не може бути зведений до субстанції; він завжди тією чи іншою мірою більший своєї тілесності й соціальності. Для нього характерне самопізнання, віддзеркалення себе в самому собі, пошук власної достовірності, автентичності. Суб'єкт не стільки ототожнює себе з іншою людиною, скільки співвідносить іншу людину із собою, порівнюючи себе та іншого з деяким ідеальним Я.

Ідентичність включає дві складові, що мають різну природу: даність та вибір. Даність – це те, що дане, задане людині: її тіло, місце і час народження, умови життя. Даність виражає визначеність, конкретність, локальність і темпоральність людського існування. Вона відповідає поняттю субстанції і співвідноситься з топологічними характеристиками буття людини – такими, як місце, ландшафт, горизонт.

Разом з тим людина не приречена на статус об'єкта: вона може бути й суб'єктом. Індивід усвідомлює цю даність і здійснює вибір, ухвалює рішення: прийняти свою природу і реалізувати її можливості, погодившись на покладені нею обмеження, або протистояти їй, відкидаючи і заперечуючи свою залежність. Людина може обрати різні тактики і стратегії поведінки, але завжди, як зазначає Ж.-П. Сартр, наявний принаймні *minimum minimum* свободи, потенціал самовизначення.

У третьому розділі «Індивідуальна та надіндивідуальна ідентичність на тлі викликів сучасності» узагальнено фактори сьогодення, які здійснюють істотний вплив на генезис і перспективи подальшого розвитку індивідуальної та надіндивідуальної ідентичності.

Найвпливовішими чинниками ідентифікації в сучасному суспільстві є засоби масової комунікації та інформаційні технології. Вони визначають символічні інтерактивні матриці, які конструюють сприйняття навколишньої реальності; формують єдиний інформаційний простір, роблячи актуальним питання міжкультурної комунікації; сприяють омасовленню потреб, смаків, ціннісних орієнтацій людей; імітують суб'єктність індивідів в якості вільних, свідомих, індивідуальних авторів своїх прагнень, почуттів, думок і дій; трансформують гендерну культуру. Саме вони багато в чому визначають специфіку сучасної ідентичності: її множинність, мінливість, формування одночасно декількох псевдоідентичностей, а також відкривають нові перспективи впливу на масову свідомість засобом міфологізації та символізації.

Під впливом численних і суперечливих інформаційних потоків свідомість поступово набуває рис дискретної, одномоментної, фрагментарної. Людина починає втрачати опору в своєму житті, розмиваються усталені ціннісні орієнтації, що існували до настання

інформаційної епохи, все більш виразних ознак набуває «психо-духовна порожнеча» (Ж. Ліповецкі), все частіше спостерігаються процеси інформаційного відчуження і духовної апатії. Як наслідок – виникають «великі неврози» (К. Хорні) нашого часу – духовна самотність (сирітськість) та екзистенційна спустошеність. Тому формування ідентичності особистості, здатність робити правильний вибір стратегії життя перетворюється на один з визначальних чинників ефективного функціонування сучасної цивілізації.

У результаті трансформації суспільства та прискорення динаміки соціальних процесів відбувається коригування уявлень про ідентичність – зміна її сутнісних ознак, переведення її з константного статусу в статус тимчасовий, адаптативний, кон'юнктурний. Такі атрибути ідентичності, як цілісність, сталість і спадковість поступаються місцем фрагментарності, ситуативності, еkleктичності. Множинність та фантомність стають сутнісними ознаками світоглядного єства сучасної людини.

У такій системі аргументаційних координат ідентичність перетворюється на химеру, фантом, посмішку Чеширського кота, маску-симулякр. А той, хто надягнув маску, просто грає роль іншої істоти, а не є нею. І навіть якщо нав'язаний маскою стиль поведінки поступово закріплюється на рівні звички, це не змінює суті справи: маска – це не сутнісна ознака і не атрибут дійсності, а лише форма, спосіб імітації дійсності. Такий, з дозволу сказати, «володар масок» опиняється в ситуації розпорошення ідентичності, її дефрагментації, фактичного перетворення на квазі-ідентичність.

3. Бауман має рацію: проблема, яка непокоїть більшість наших сучасників, полягає не стільки в тому, як знайти ідентичність і змусити навколишніх визнати її, скільки в тому, яку ідентичність обрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратила цінність або позбулася своїх кон'юнктурних переваг і спокусливих рис. Головною і найбільш дражливою проблемою є не те, як знайти своє місце в жорстких рамках соціального класу або страти і, знайшовши його, зберегти й уникнути вигнання; людину дратує підозра, що омріяні межі, в які їй з такими труднощами вдалося проникнути, скоро зруйнуються або зникнуть.

Якщо не ідеалом, то, принаймні, соціальною нормою і габітусом суспільства сучасного формату постає «дивідуум» – людина подільна, багатолика, якій притаманна безліч децентралізованих «Я-образів», що актуалізуються залежно від кон'юнктури. Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі аргументовано вважають, що адекватне змалювання такого стану речей можливе лише за інструментального посередництва шизоаналізу, спроможного предметно й адекватно проаналізувати людину, яка, по-перше, розпадається в світоглядно-аксіологічно-етичному сенсі, по-друге, усвідомлює цей розпад, по-третє, нічого не бажає чи не може з цим вдіяти. Фактично йдеться про остаточне фіаско ідеї Вітрувійської людини.

Сучасна особистість (ідентичність) дезорієнтована в перманентних відображеннях дзеркал-симулякрів. «Віртуальна людина є фрагментизованим

суб'єктом, стратегічним завданням якого є «склеювання» між собою різних ідентифікаційних шаблонів та масок з колекції/архіву образів. Ідентичність як *persona* – це маска, яку добровільно обирає людина. Однак маска не є самою людиною – скоріше навпаки: її функція полягає у приховуванні автентичності, справжнього обличчя, яке залишається непомітним під маскою. Не випадково Ж. Лакан основною проблемою сучасності відрекомендував відчуження індивіда від своєї справжньої сутності, в результаті чого цілісний індивід поступився місцем фрагментаризованому дивіду.

Поняття кризи ідентичності, яке спочатку пов'язувалось лише з кризою соціального самовідчуття і психологічного дискомфорту меншин та маргінальних прошарків, стало настільки універсальним, що нині воно вживається як тривіальне кліше, самоочевидність. Криза ідентичності набуває ознак чи не найбільш актуальної проблеми епохи постмодерну: вибір людиною життєвих стратегій перетворився на основне завдання в плюралістичному, мінливому, іронічному сьогоденні.

ВИСНОВКИ

Підсумки дисертаційного дослідження підбито у таких положеннях.

1. Уявлення про ідентичність значною мірою обумовлені ціннісно-критеріальною основою як індивідуального, так і масового світоглядного формату: ієрархія будь-якої картини світу зазнає перегляду відповідно до світоглядних пріоритетів конкретно-історичного суспільства; разом з тим стереотипізм кожного конкретно-історичного рівня ідентичності здійснює зворотний детермінативний вплив практично на кожну сферу життєдіяльності людини і суспільства.

2. Якщо ідентичність тлумачити лише як субстанцію, якщо людину звести до її біологічної основи, деякого психофізичного субстрата, то їй нічого не залишається, як відповідати своїй природі, реалізувати себе як біологічну істоту. Якщо ідентичність інтерпретувати як відповідність своєму місцю й становищу в суспільстві, то індивід редукується до соціальної функції. В такому разі найкраще, що він може зробити, – це гідно зіграти свою роль.

Інтерпретаційні крайнощі, характерні для сучасних парадигм тлумачення ідентичності, долаються на рівні концептуального підходу, згідно з яким ідентичності притаманна конкретно-історична даність і буттєво-екзистенційна визначеність, відсутність котрих автоматично означає відсутність особистості, індивіда і суб'єкта (як індивідуального, так і надіндивідуального), а натомість – наявність знеособленого дивіда і об'єкта, повністю залежних від зовнішніх факторів впливу.

3. Ідентичність істотно визначає контекст існування людини, горизонт її самосвідомості. Вона здійснює демаркацію буттєвих кордонів, сприяє усвідомленню і визначенню меж Свого та Чужого, реального та нереального, можливого та неможливого. Ідентичність є глибоко вкоріненою внутрішньою

значущістю, чимось таким, що екзистенційно переживається. Вона – результат самовизначення, вибору, дії. Ідентичність як процес самовизначення, самопізнання особи передбачає вибір способів і шляхів реалізації своїх здібностей на підставі діалогу зі своєю конкретно-історичною сутністю. Відтак, на перший план виходить проблема самоствердження, самореалізації, самоактуалізації індивіда. Ідентичність – це пізнання себе як деякої конкретності. Людина намагається зрозуміти себе, знайти себе серед безлічі образів, які існують у її свідомості та в уявленнях навколишніх людей. Втім, ідентичність є не стільки віддзеркаленням і наслідуванням зовнішнього світу, скільки самим дзеркалом.

4. Проблема ідентичності тісно пов'язана з темою суб'єкта, з проблемою сутнісних ознак і змістовних маркерів людського Я. Різні аспекти ідентичності виразно корелюють і так чи інакше співвідносяться із сутнісними ознаками суб'єкта, особистості, людини – її природи і свободи, основ і меж людського буття, сенсу та цільових орієнтирів, пріоритетів і преференцій людської життєдіяльності. Смысловий контекст даного поняття виразно корелюється з категоріями «тотожність» та «відмінність», з дискурсами щодо «інакшості», «автентичності», «Іншого».

Концептуальним засновком може слугувати теза, відповідно до якої суб'єктність людини набуває реальних ознак лише тоді й настільки, коли й наскільки людина не ототожнює себе з навколишнім світом, а навпаки – протиставляє себе на підставі суверенного світогляду і порівняння зовнішніх приписів з ієрархією внутрішніх пріоритетів – аксіологічних, телеологічних, етичних, деонтологічних тощо.

5. На відміну від простого ототожнення, тобто переведення на «внутрішній рівень» якихось культурних рекомендацій, вимог і табу, ідентичність неодмінно виходить на цілісну визначеність особистості, виражає її глибинні основи, смисложиттєві орієнтири і фундаментальні буттєві принципи. У цьому контексті поширене в наш час словосполучення «конструювання ідентичності» має ознаки курйозності й навіть абсурдності.

6. Ідентичність цілком підпадає під дію принципу розвитку – вона перебуває в стані перманентного становлення. Динамічна ідентичність – це проект у фазі реалізації. Причому, образ себе неминуче трансформується в процесі реалізації проекту, змінюються цілі, виникають несподівані перешкоди й непередбачувані повороти. Ідентичність – це траєкторія світоглядного простору, за якою рухається життєдіяльність людини впродовж життя.

Якщо в епоху Нового часу проблема ідентичності зводилася до того, щоб вибудувати і відтворити власну цілісність, то в сучасному світі не менш важливо уникати фіксації ідентичності, зберегти свободу вибору і відкритість новому досвіду. Твердість переконань часто віддзеркалює не стільки послідовність мислення, скільки інерцію думки. Якщо раніше психологічна ригідність (жорсткість) здебільшого допомагала соціальному виживанню, то тепер вона, як правило, йому шкодить. Самоідентичність все

більше сприймається не як усталена, раз і назавжди сформована даність, а як незавершений проект, що розвивається (Е. Гідденс). В умовах динамічної мінливості соціального буття і зростаючої тривалості життя, індивід буквально приречений на самооновлення.

7. Разом з тим слід мати на увазі, що парадигма ідентичності як маски, яку індивід одягає залежно від обставин, фактично перетворює суб'єкта-індивіда на об'єкта-дивіда, на флюгер, що реагує на найменший порух вітру соціальної кон'юктури. Такий парадигмальний підхід заперечує будь-яку нормативістику, деонтологію і ригористку. Під її тиском втрачають легітимність явища, позначені такими словосполученнями, як «генетична ідентичність», «ідентичність сакральності», «етична ідентичність», «релігійна ідентичність», «психічна ідентичність», «національна (культурна, цивілізаційна) ідентичність», «ідентичність душі», «гендерна ідентичність», «вікова ідентичність» тощо.

Наслідки генерування хибного Я виявляються негативними не лише для індивідів, які втрачають значну частину свого вітального потенціалу, а й для держави, котра отримує хоч і слухняний та керований, але абсолютно неефективний, непридатний для динамічного суспільного поступу інструментарій у вигляді пасивних, інерційних громадян. Природу відчуження не можна осягнути вичерпно, якщо не враховувати таку особливість сучасного життя, як рутинізація та витіснення фундаментальних проблем людського існування.

Попри відносну гнучкість, і підлеглисть принципу розвитку, ідентичність апіорі й апостеріорі не може бути засобом (механізмом, інструментом) соціальної, світоглядної, психологічної і т. ін. адаптації і пристосування до реальності – для таких потреб вона недостатньо пластична, занадто «субстанційна», принципова, консервативна і онтологічно усталена.

8. Ідентичність не лише задає контекст життєдіяльності індивіда й суспільства, а й сама детермінована деяким буттєвим контекстом, автоматизмами світосприйняття, стереотипами і габітусами. Важливим і багатоманітним аспектом теоретико-методологічного і праксеологічного оперування ідентичністю є контекст, фактор соціалізації, який змушує кожну індивідуальну ідентичність якщо не капітулювати, то, принаймні, визнати свою недостатність.

Відчуження від своїх сутнісних ознак на користь тотальної адаптації до категоричних чи латентних норм навколишнього середовища і їх інтеріоризації має для індивіда безліч недоліків – насамперед психологічного та прагматичного гатунку. Жорстка регламентаційна нормативістика, помножена на принципову неможливість гармонійно і без змістовно-спонукальних втрат засвоїти зовнішні приписи ставить під сумнів прагматичний ефект як основний аргумент на користь сутнісного, цілепокладаючого і світоглядно-спонукального самозречення. Достеменним наслідком такої фаустівської «угоди з дияволом» є не лише фантомна і дифузна ідентичність, а й онтологічна маргінальність, яка в багатьох

випадках доповнюється дереалізаційно-деперсоналізаційним станом, дисоціативним розладом ідентичності як атрибутивною ознакою і змістовним маркером роздвоєної особистості.

9. В умовах динамічного суспільства неусталеність і пластичність набуває закономірних ознак. Те, що Е. Канетті та Х. Ортега-і-Гассет критикували як загрозу гуманізму і перспективам розвитку суспільства, а Р. Музіль характеризував як появу «людини без властивостей», нині сприймається як бренд, соціальна норма і навіть як канон, що вимагає наслідування: не людина привласнює, інтеріоризує елементи зовнішнього світу, а саму людину практично привласнює сучасна культурна індустрія. Це простежується навіть на рівні безапеляційних слоганів: «успішна жінка користується лише такою косметикою», «мужній чоловік палить лише такі цигарки», «модна молодь віддає перевагу лише такій trade mark».

Постійна зміна, калейдоскопічне мерехтіння ідентифікаційних Я-образів, притаманне номадичній особі, призводить не стільки до утвердження множинної ідентичності, скільки до нівелювання ідентичності як такої. Особистість, яка прагне стати всім, зрештою отримує ніщо, стає ніким. Такий, з дозволу сказати, пан Ніхто не має потреби навіть у власному прізвищі, оскільки функціонує інкогніто або під псевдонімом у вигляді чергової соціальної маски.

10. У наш час особливо актуалізуються аспекти відповідальності людини, необхідності самокритики й самоаналізу, застосування розуму на благо не лише конкретного індивіда, а й людства в цілому. Самосвідомість особистості, її спосіб життя все частіше інтерпретуються як невіддільні від тотожності «Я». Динаміка сучасного суспільства, його екзистенційні та соціальні виклики формують принципово нову ідентичність людини, в межах якої індивіду все важче ухилитися від вибору між двома альтернативами – суспільнозначущих аксіологічних ідеалів чи егоїстичних інтересів.

Чим динамічніше змінюється світ, і чим більш рефлексивною стає культура, тим більшою проблемою для самої себе стає людина, тим виразніше усвідомлюється, що її ідентичність залежить від багатьох факторів. В епоху постмодернізму етично відповідальна особистість часів модерну перестає бути актуальною, а разом з нею втрачає сенс концепт людини як самоцінності. Людина все більше прагне «мати» а не «бути» (Е. Фромм), намагається позбутися відповідальності за власні вчинки, що неминуче призводить до внутрішніх конфліктів і суперечностей.

Такий індивід позиціонує себе „реалістом”: мовляв, якщо зміна світу є проблематичною і обтяжливою, то можна змінити своє уявлення про нього, а разом з тим – і самого себе; якщо перетворення світу є складнішим, ніж адаптація до нього, то вибір цілком передбачувано в абсолютній більшості випадків роблять на користь адаптації. З цього приводу варто пригадати принциповий світоглядний наголос, зроблений Ф. Шіллером в «Естетичних листах»: якщо ти – особистість, то протистав себе світові; якщо ти – не особистість, то стань нею, бо світ протистоїть тобі.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Єгупов М. В. Педагогічний моніторинг як чинник, що забезпечує оптимізацію управлінської діяльності у сфері фізичного виховання студентської молоді / М. В. Єгупов // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди. – 2009. – № 17. – С. 84–87.
2. Єгупов М. В. Феномен ідентичності: проблема тексту та контекстів / М. В. Єгупов // Гілея: науковий вісник. – К., 2014. – Випуск 91. (12). – С. 227–231.
3. Єгупов М. В. Пригоди ідентичності в епоху постмодерну / М. В. Єгупов // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – № 1-2 (17-18). – С. 228–234.
4. Єгупов М. В. Феномен ідентичності на терезах освітньої якості / М. В. Єгупов // Вища освіта України : Теоретичний та науково-методичний часопис. – № 2. – Додаток 1 : Наука і вища освіта. – К., 2015. – С. 169–172.
5. Єгупов М. В. Тест ідентичності в контексті соціалізації: лінії смислової напруги / М. В. Єгупов // Гілея: науковий вісник. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск 98 (№ 7). – С. 203–207 (*Входить до міжнародної наукометричної бази даних РІНЦ*).
6. Єгупов М. В. Змістовні параметри ідентичності як осереддя концептуальних протистоянь / М. В. Єгупов // Гілея: науковий вісник. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск 99 (№ 8). – С. 151–157 (*Входить до міжнародної наукометричної бази даних РІНЦ*).
7. Єгупов М. В. Ідентичність як ціннісна основа світогляду сучасної вітчизняної вищої школи / М. В. Єгупов // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2015. – Вип. 45. – Ч. 1. – С. 143–154.

Розділ у колективній монографії:

8. Єгупов М. В. Роль професійного спорту в реалізації пріоритетів України на стратегічне входження в світовий цивілізаційний простір / М. В. Єгупов // Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді: [монографія] / Авт. кол.: М. Михальченко, Т. Андрущенко, ... М. Єгупов [та ін.]; Нац. академія пед. наук України; Ін-т вищої освіти. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 279–291.

АНОТАЦІЇ

Егунов М. В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. – Київ, 2015.

У дисертації з'ясовано, що ціннісно-критеріальну основу як індивідуальної, так і масової свідомості сучасності утворюють уявлення про ідентичність, які зазнають змін відповідно до соціокультурних пріоритетів конкретно-історичного суспільства. Водночас стереотипізм кожного рівня ідентичності здійснює зворотний детермінативний вплив на кожну сферу життєдіяльності людини і суспільства.

Суспільні науки використовують термін «ідентичність» у двох несумісних значеннях: один парадигмальний підхід витлумачує ідентичність тотожністю, відповідністю й адекватністю собі; натомість інший підхід інтерпретує ідентичність маскою, мімікрією, кон'юнктурним уподібненням комусь чи чомусь, готовністю адаптуватися до регламентних норм зовнішнього середовища. Під цим кутом зору ключовою інтригою постає дилема, що вважати ідентичністю – відповідність собі чи уподібнення якимось зовнішнім вимогам, нормативам і стереотипам. Залежно від вибору на користь тієї чи іншої світоглядної парадигми вирішальних ознак набувають різні, в багатьох аспектах навіть несумісні буттєві пріоритети і орієнтири. Таким чином, істотно актуалізується потреба вираження й аналізу змістовних маркерів ідентичності.

Здійснено смислову демаркацію ідентифікації та ототожнення, функціональне розмежування ідентифікації та соціалізації, змістовне вираження самосвідомості та рефлексії.

Ключові слова: ідентичність, світогляд, змістовна ієрархія, образ людини, особистість, соціокультурна дійсність, кореляція, пріоритети, стереотипи, ціннісно-критеріальна основа.

Егунов Н. В. Идентичность как атрибут человека и общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Институт высшего образования Национальной академии педагогических наук Украины. – Киев, 2015.

В диссертации концептуализовано положение о содержательных особенностях идентичности, которое избегает интерпретационных крайностей, характерных для современных парадигм толкования идентичности, а именно: идентичности присуща конкретно-историческая данность и бытийственно-экзистенциальная определенность, отсутствие

которой автоматически означает отсутствие личности, индивида-субъекта (как индивидуального, так и наиндивидуального), а взамен – присутствие обезличенного дива-объекта, полностью зависящего от внешних факторов воздействия.

Обоснован тезис, согласно которому идентичность существенно определяет контекст существования человека, горизонт его самосознания: будучи глубоко укоренившейся субъективной и субъектной значимостью, она осуществляет демаркацию бытийственных пределов, способствует осознанию и определению границ Своего и Чужого, реального и нереального, возможного и невозможного.

Динамика современного общества, его экзистенциальные и социальные вызовы формируют принципиально новую идентичность человека, в рамках которой индивиду все труднее уклониться от выбора между двумя альтернативами – общественно значимых аксиологических идеалов или эгоистических интересов.

В отличие от простого отождествления, то есть перевода на «внутренний уровень» культурных рекомендаций, требований, предписаний и табу, идентичность непременно выходит на целостную определенность личности, выражает ее глубинные основы, смысложизненные ориентиры и фундаментальные принципы.

Субъектность человека обретает реальные черты только тогда и настолько, когда и насколько человек не отождествляет себя с окружающим миром, а наоборот – противопоставляет себя на основании суверенного мировоззрения и сравнения внешних предписаний с иерархией внутренних приоритетов – аксиологических, телеологических, этических, деонтологических.

Парадигма идентичности как маски, которую индивид одевает в зависимости от обстоятельств, фактически превращает субъекта-индивида в объекта-дива, во флюгер, реагирующий на малейшее движение ветра социальной конъюнктуры.

В эпоху постмодерна этически ответственная личность времен модерна перестает быть актуальной, а вместе с ней теряет смысл концепт человека как самоценности. Человек все больше стремится «иметь» а не «быть» (Э. Фромм), пытается освободиться от ответственности за собственные поступки, что неизбежно приводит к неразрешимым внутренним конфликтам и противоречиям.

Иерархия любой картины мира претерпевает существенных изменений в зависимости от мировоззренческих приоритетов конкретно-исторического общества; вместе с тем стереотипизм каждого конкретно-исторического уровня идентичности осуществляет обратное детерминативное влияние практически на каждую сферу жизнедеятельности человека и общества.

Калейдоскопическое мерцание идентификационных Я-образов, присущее номадической личности, приводит не столько к утверждению множественной идентичности, сколько к потере идентичности как таковой.

Ключевые слова: идентичность, мировоззрение, содержательная иерархия, образ человека, личность, социокультурная реальность, корреляция, приоритеты, стереотипы, ценностно-критериальная основа.

Yehupov M. V. Identity as attribute of human and society. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of philosophical sciences, in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Institute of Higher education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis states that the basis of values and criteria of individual and mass consciousness of modernity is created by the notion of identity which is changed according to the social and cultural priorities of the society of a specific historic period. At the same time stereotypism of every level of identity has reverse determinative influence on every activity of human and society.

The humanities use the term «identity» in two incompatible notions: one paradigm approach explains the identity as compliance and adequacy to itself; but the other approach explains identity as mask, mimicry, conjunctural impersonation to somebody or something, readiness to adapt to the environmental standards. In this view the key intrigue is what to be considered as identity - self-identity or impersonation to certain external requirements, standards and stereotypes. Depending on the preference of this or that paradigm, different priorities and orientations, which are inconsistent in many aspects, acquire solving features. Thus, the issue of the expression and analysis of substantial marks of identity becomes more actual.

The concept of identity and identification, the functional distinction of identification and socialization, the substantial expression of self-consciousness and the reflection are determined.

Key words: identity, world view, substantial hierarchy, character of human, personality, social and cultural reality, correlation, priorities, stereotypes, basis of values and criteria.